

PENJAGAAN TIDAK FORMAL WARGA TUA: ANTARA TANGGUNGJAWAB DAN BEBAN

(Informal Care of Old Folks: Between Responsibility and Burden)

Suridah Binti Ali & Rahimah Abdul Aziz

ABSTRAK

Peningkatan jangka hayat penduduk di Malaysia menyebabkan berlakunya peningkatan pada jumlah populasi warga tua. Akibat daripada peningkatan warga tua ini menyebabkan permintaan terhadap penjagaan tidak formal turut meningkat. Isu berkaitan penjagaan tidak formal kurang diketengahkan kerana ia berlaku dalam lingkungan domestik iaitu dijaga oleh ahli keluarga terdekat dan dianggap bersifat peribadi. Selain menjalankan tanggungjawab harian, penjaga perlu memikul tanggungjawab menjaga warga tua. Tambahan pula, menjaga warga tua yang sakit dan uzur bagi tempoh masa yang lama boleh membebankan penjaga. Dalam hal ini, timbul persoalan adakah penjaga menganggap ia sebagai tanggungjawab atau beban?. Kertas kerja ini membincangkan dilema yang dihadapi oleh penjaga tidak formal dalam melaksanakan tanggungjawab penjagaan. Kajian ini telah dijalankan di daerah Besut, Terengganu dalam kalangan 12 orang informan yang dipilih melalui pensampelan *snowball*. Secara umumnya, kajian ini mendapati, menjaga warga tua bagi tempoh masa yang lama menyebabkan penjaga berada dalam keadaan dilema antara tanggungjawab dan dalam masa yang sama rasa terbeban akan tanggungjawab tersebut. Kesimpulannya, dilema antara tanggungjawab dan beban yang terpaksa dipikul oleh penjaga boleh memberi implikasi negatif kepada penjaga mahupun warga tua sebagai penerima jagaan.

Kata kunci: Penjagaan tidak formal, warga tua, penjaga tak formal, beban, jangka hayat

ABSTRACT

The rise of folk's life span in Malaysia has caused the growing amount of old folk's population. The effect of the rise of old folk's life span has made the demand towards the informal supervision increasing. This issue that relates to the informal care is not much highlighted because it happens in the domestic circle which is taken care by family members and it is assumed as personal matters. Instead of undergoing the daily responsibility, the caretaker is responsible to take care of old folk. In addition, taking care of sick and senile old folk for a long period can burden the caretaker. In this case, as the issue appears, do the caretaker assume it as a responsibility or burden?. Therefore, this paperwork discussed on the dilemma encountered by informal caretaker in performing the care responsibility. This study was conducted among 12 selected informants through *snowball* sampling in Besut district, Terengganu. Generally, this study found out that taking care of old folk for a long period has caused the caretaker in the condition of dilemma or responsibility and at the same time, the caretaker felt burdened towards the responsibility. In conclusion, the dilemma between responsibility and burden that is necessarily borne by the caretaker can provide the negative implication not only for the caretaker but also for the old folk as a care recipient.

Keywords: Informal care, old folks, informal caretaker, burden, life span

PENDAHULUAN

Malaysia dijangka menjadi negara tua menjelang tahun 2035 dengan jumlah penduduk berumur 60 tahun dan ke atas dijangka mencecah 15.0 peratus (Selvaratnam et al. 2010). Proses peningkatan jangka hayat warga tua di negara Malaysia disebabkan perubahan positif yang berlaku pada masyarakat kini seperti kemajuan sains dan teknologi perubatan, peningkatan taraf hidup, penurunan kadar mortaliti, kemerosotan fertiliti, peningkatan tahap pendidikan dan peningkatan kesedaran terhadap kepentingan kesihatan (Osman Ali, 1999).

Peningkatan jangka hayat penduduk dunia pada masa kini menyebabkan berlakunya peningkatan jumlah populasi warga tua. Peningkatan jangka hayat warga tua turut menyebabkan mereka perlu dijaga untuk satu jangka masa yang panjang. Peningkatan jumlah warga tua yang uzur dan sakit juga menyebabkan keperluan terhadap aspek penjagaan turut meningkat sama ada dilakukan secara formal atau tidak formal. Namun demikian, kebanyakan masyarakat di Malaysia masih memilih untuk melakukan tugas penjagaan secara tidak formal kerana masih mempunyai nilai-nilai yang kuat untuk bertanggungjawab menjaga golongan warga tua. Malah, warga tua juga masih lagi bergantung kepada ahli keluarganya apabila jatuh sakit.

Penjagaan warga tua yang sakit untuk tempoh masa yang lama boleh memberi kesan kepada penjaga khususnya penjaga tidak formal. Tanggungjawab penjagaan bagi tempoh masa yang lama boleh menjadi beban kepada penjaga tidak formal untuk menyeimbangkan antara tanggungjawab harian dan juga terhadap warga tua. Oleh itu, penjagaan warga tua untuk tempoh masa yang lama boleh memberi tekanan dan dilema kepada penjaga tidak formal. Penjagaan warga tua yang sakit bagi tempoh masa yang panjang boleh memberi kesan negatif kepada fizikal dan mental penjaga tidak formal. Fenomena penjagaan jangka panjang ini kurang mendapat perhatian umum kerana ia dianggap sebagai urusan peribadi, tambahan pula ia dilakukan secara tidak formal di rumah penjaga atau penerima jagaan. Malah, pihak kerajaan memberi keutamaan kepada keluarga untuk menjaga warga tua yang sakit dan uzur. Walaupun kurang mendapat perhatian umum, isu penjagaan jangka panjang warga tua ini perlu diperhalusi dengan teliti. Oleh itu, isu yang ingin dikupas dalam kajian ini ialah berkaitan dengan tanggungjawab dan beban penjaga tidak formal dalam menjalankan tugas menjaga warga tua yang sakit dan uzur.

Kajian yang lebih mendalam perlu dilakukan untuk merungkai permasalahan siapa yang menjaga penjaga, adakah penjaga memerlukan bantuan atau sokongan daripada orang lain dan sebagainya. Hal ini kerana peranan sebagai penjaga kepada warga tua yang sakit menuntut kesabaran dan kesetiaan yang tinggi bagi menjaga dan menguruskan mereka (Anon. 2003). Tambahan pula, terdapat sesetengah keluarga yang menghadapi kekangan dari aspek penjagaan, kemahiran, kewangan dan kesediaan anggota keluarga yang sanggup memberikan penjagaan. Selain menjaga warga tua yang sakit, penjaga juga mempunyai peranan yang pelbagai yang terpaksa dipikul menyebabkan mereka berada dalam keadaan dilema.

SOROTAN KARYA

Banyak kajian yang telah dilakukan oleh penyelidik luar dan dalam negara berkaitan dengan warga tua dan penjagaan. Beberapa kajian lepas yang berkaitan dengan topik kajian dibincangkan dalam bahagian ini. Fox (2015) mengkaji pengalaman penjaga tidak formal yang menjaga ahli keluarga yang tua. Beliau menyatakan menjaga warga tua yang sakit, uzur dan tidak berupaya adalah menuntut penjaga terlibat secara fizikal dan mental. Hal ini kerana

ia adalah tidak berbayar dan sering berlaku menyebabkan penjaga perlu menyeimbangkan antara tanggungjawab terhadap kerjaya dan keluarga sendiri. Kajian ini ingin melihat hubungan di antara tuntutan penjagaan, beban penjagaan, kesejahteraan mental dan fizikal penjaga. Kajian mendapati beban adalah signifikan berhubung dengan hidup penjaga warga tua. Kajian turut mendapati pekerja yang mempunyai majikan yang fleksibel dan menyokong sangat penting kepada penjaga untuk menguruskan peranan-peranan yang dipegang sama ada sebagai pekerja mahupun penjaga.

Kajian oleh Sullivan dan Miller (2015) pula mengkaji siapa yang menjaga penjaga. Penyelidik menyatakan penyakit-penyakit kronik seperti sclerosis, alzheirmer, strok, parkinson dan lain-lain biasanya dihidapi dalam tempoh masa yang panjang. Oleh itu, tanggungjawab menjaga dilakukan oleh pasangan atau anak-anak. Kajian ini mendapati menjaga ahli keluarga yang sakit memberi cabaran dari segi fizikal dan mental, malah ada dalam kalangan penjaga berasa terasing dari dunia luar. Penjaga yang menjaga ahli keluarga yang sakit kronik perlu mengubah cara hidup mereka. Penyelidik turut menyatakan penjagaan boleh memberi kesan kepada kehidupan sosial penjaga. Kebanyakan penjaga lebih memilih untuk menarik diri daripada terlibat dengan pelbagai majlis-majlis sosial. Penjagaan juga boleh memberi kesan terhadap kesejahteraan fizikal dan psikologi. Penjaga sangat mudah cedera semasa melakukan tugas penjagaan seperti mengangkat warga tua yang sakit. Namun begitu, penjaga tidak berkesempatan untuk mendapatkan rawatan dan masa yang amat terhad untuk proses pemulihan. Selain daripada itu, penjagaan turut memberi kesan terhadap kewangan dan emosi penjaga. Kebanyakan penjaga mengabaikan keperluan fizikal, emosi dan spiritual.

Selain daripada itu, Griffith dan Bunrayong (2016) pula menyatakan menjaga warga tua yang sakit khususnya yang menghidap dementia boleh menyebabkan penjaga berada dalam keadaan stress. Kajian tersebut dijalankan adalah untuk menyelami masalah yang dihadapi oleh penjaga. Kajian mendapati, penjaga menghadapi kesukaran semasa penjagaan harian. Penjaga menyatakan tugas membawa warga tua ke tandas merupakan tugas yang paling sukar. Hal ini kerana kebanyakan warga tua penghidap dementia tidak memberitahu yang mereka ingin ke tandas, memberi kesukaran kepada penjaga untuk membersihkan diri dan pakaian warga tua terbabit. Penjaga turut menyatakan sering mengangkat warga tua menyebabkan mereka sakit belakang. Penjaga menyatakan mereka menjaga warga tua secara sendirian tidak mendapat bantuan daripada orang lain. Malah, penjaga turut berhadapan dengan masalah kerana warga tua yang menghidap dementia menyebabkan mereka lemah daya ingatan. Warga tua mudah lupa terhadap perkara-perkara yang penting seperti makan atau mengambil ubat. Selain daripada itu, penjaga turut menghadapi masalah kewangan. Tugas menjaga warga tua memerlukan belanja yang besar. Selain perbelanjaan untuk diri sendiri, penjaga perlu membelanjakan sebahagian daripada pendapatan mereka untuk rawatan kesihatan warga tua, pengangkutan ke hospital dan urusan penjagaan harian. Masalah kewangan dilihat boleh memberi beban kepada penjaga. Malah penjaga turut mengalami tekanan psikologi kerana bersendirian menjaga warga tua. Bagi mengatasi masalah-masalah semasa menjaga warga tua, penjaga memerlukan sokongan daripada golongan profesional dan terlatih, kaum keluarga dan masyarakat.

Seterusnya, kajian oleh Waldrop dan Meeker (2011) mengkaji krisis yang dialami oleh penjaga semasa penjagaan ibu bapa tua. Kajian mendapati aktiviti penjagaan untuk tempoh masa yang lama memberi implikasi negatif baik kepada penjaga mahupun penerima jagaan iaitu ibu bapa. Pengkaji ini menyatakan penjagaan terhadap orang tua yang sakit terlantar di penghujung usia adalah sesuatu yang memberi tekanan kepada penjaga, tidak boleh dijangka, kompleks dan perlu dilakukan dengan bersungguh. Pengkaji turut

menyatakan situasi ini sebagai *reciprocal suffering* yang menyebabkan kualiti hidup penjaga dan penerima jagaan menurun.

Selain daripada kajian oleh penyelidik-penyelidik luar negara, terdapat juga kajian berkaitan dengan penjagaan warga tua yang dilakukan oleh penyelidik dalam negara. Kajian oleh Nur Saadah Mohamad Aun dan Rusyda Helma Mohd (2016) mengkaji jenis sokongan sosial dipraktikkan dalam kalangan lima orang penjaga tidak formal yang menjaga pesakit kronik di Kuala Lumpur. Kajian mendapati empat daripadanya tidak bekerja menyebabkan mereka bergantung sepenuhnya dengan ahli keluarga, saudara mara dan agensi. Bantuan khususnya dari segi kewangan dan emosi amat diperlukan bagi memenuhi keperluan harian mereka dan juga kos rawatan. Secara fizikalnya mereka mempunyai kemampuan untuk bekerja, akan tetapi memilih untuk menumpukan perhatian mereka terhadap ahli keluarga yang sakit kronik. Ada sebahagian informan pernah bekerja tetapi terpaksa berhenti kerja selepas keadaan ahli keluarga yang sakit kronik itu semakin membimbangkan. Dalam hal ini, majikan perlu menyediakan program sokongan sosial seperti faedah pekerjaan, waktu bekerja yang fleksibel dan kemudahan cuti yang diperuntukkan khas kepada penjaga tidak formal.

Terdapat kajian yang mendapati wanita memainkan peranan penting dalam penjagaan ibu bapa yang telah tua. Kajian oleh Khadijah Alavi dan Rahim M. Sail (2010) mendapati wanita lebih banyak terlibat dalam penjagaan warga tua kerana ibu bapa yang telah tua juga mengharapkan bantuan dan sokongan daripada anak perempuan. Jenis-jenis penjagaan yang diberikan oleh anak perempuan ialah penjagaan praktikal (misalnya mencuci pakaian, penyediaan makanan dan mengemas rumah), bantuan personal (misalnya bercakap tentang masalah dan memberi nasihat) dan bantuan material (misalnya kewangan dan hadiah). Selain menggalas beban penjagaan ini, wanita turut mempunyai peranan untuk menjaga keluarga sendiri dan bekerja. Fenomena ini boleh memberi implikasi kepada kerjaya dan keluarga wanita terbabit malah memberi kesan kepada pembangunan negara.

Berbeza pula dengan kajian oleh Aishah Haji Mohamed dan Katiman Rostam (2012) yang mengkaji dari sudut warga tua sebagai penerima jagaan. Kajian mendapati kualiti hidup warga tua semakin menurun selepas usia tua kerana tahap kesihatan semakin merosot. Kajian mendapati khususnya warga tua yang sakit terlantar memerlukan bantuan daripada penjaga mereka. Kebanyakan penjaga warga tua ini adalah anak perempuan. Bantuan yang diperlukan termasuk menyediakan makanan dan minuman, suapkan makanan dan minuman, beri ubat, membeli dan mengambil ubat, pakaian dan tukarkan lampin, memandikan, memakaikan baju dan pelbagai lagi. Semua ini memberi bebanan kepada penjaga kerana selain menjadi penjaga dalam masa yang sama terpaksa memikul tanggungjawab di dalam rumah tangga sendiri, di tempat kerja dan dalam komuniti. Situasi yang menekan ini menyebabkan ada dalam kalangan warga tua didera dan diabaikan. Ada warga tua ditinggalkan sendirian di rumah ketika anak keluar bekerja, lambat diberi ubat dan makanan atau lambat dibiarkan ke tandas. Situasi ini menyebabkan kualiti hidup warga tua semakin menurun.

Senario Penuaan Di Malaysia

Peningkatan jangka hayat warga tua di Malaysia disebabkan perubahan positif yang berlaku dalam masyarakat kini seperti kemajuan sains dan teknologi perubatan, peningkatan taraf hidup dan penurunan kadar mortaliti. Malah kemerosotan fertiliti, peningkatan tahap kesihatan dan peningkatan kesedaran terhadap kepentingan kesihatan turut menjadi penyumbang kepada peningkatan jumlah warga tua di Malaysia. Di Malaysia, jangka hayat penduduk didapati meningkat iaitu bagi tahun 2000, 2010 dan 2016. Jadual 1 yang menunjukkan jangkaan hayat penduduk Malaysia bagi tahun 2000, 2010 dan 2016.

Jadual 1: Jangka Hayat Penduduk Malaysia

Tahun	Jangka Hayat (Tahun)
2000	72.2
2010	74.1
2016	74.7

Sumber: Jabatan Perangkaan Malaysia (2016)

Berdasarkan Jadual 1 di atas, menunjukkan jangka hayat ketika lahir bagi penduduk Malaysia terus meningkat daripada 72.2 tahun (2000) kepada 74.1 tahun bagi tahun 2010. Pada tahun 2016, jangka hayat penduduk mencecah kepada 74.7 tahun. Malah jangka hayat mengikut jantina turut meningkat. Mengikut Jadual 2, seorang lelaki yang berumur 65 tahun pada tahun 2016 dijangka akan hidup selama 14.9 tahun lagi manakala perempuan dijangka hidup selama 16.9 tahun lagi. Oleh yang demikian, seorang lelaki yang berumur 65 tahun pada tahun 2016 dijangka boleh hidup sehingga umur 79.9 tahun. Walau bagaimanapun, perempuan dijangka hidup lebih lama berbanding lelaki sehingga berumur 81.9 tahun.

Jadual 2: Jangkaan Hayat pada umur 65 tahun, Malaysia 2010-2016

	Tahun						
Jantina	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Lelaki	14.3	14.4	14.5	14.6	14.7	14.8	14.9
Perempuan	16.1	16.3	16.4	16.5	16.6	16.7	16.9

Sumber: Perangkaan Malaysia (2016)

Peningkatan jangka hayat warga tua memerlukan kos kewangan yang lebih tinggi di usia tua. Sekiranya warga tua tidak mempunyai simpanan atau pencen untuk menyara kehidupan hari tua mereka, kaum keluarga perlu memberi bantuan. Kerajaan terpaksa menyediakan dasar-dasar yang sesuai untuk warga tua bagi mengatasi masalah ini (Selvaratnam et al. 2010). Justeru itu, kerajaan telah meluluskan Dasar Warga Emas Negara (DWEN) dan Pelan Tindakan Warga Emas Negara (PTWEN) pada Januari 2011. Kedua-dua dasar ini adalah komitmen kerajaan untuk menjadikan warga emas yang berdikari, bermartabat diri dan dihormati dengan mengoptimumkan potensi diri melalui penuaan sihat, positif, aktif, produktif dan menyokong bagi meningkatkan kesejahteraan hidup dalam pembangunan Negara. Matlamat Dasar Warga Emas Negara adalah mendaya upayakan individu, keluarga dan masyarakat dengan menyediakan perkhidmatan mesra warga emas yang cekap dan berkesan serta membangunkan persekitaran yang membantu warga emas hidup sejahtera (Jabatan Kebajikan Masyarakat, 2017).

Menurut Dasar Warga Emas Negara (2011) penuaan penduduk adalah fenomena abad ke 21 (Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat, 2017). Penuaan penduduk berlaku apabila peratusan penduduk warga emas berumur 60 tahun dan ke atas mencecah 15 peratus daripada jumlah penduduk. Penuaan penduduk menyentuh setiap aspek hidup individu, masyarakat dan negara. Berbanding negara maju, Malaysia dijangka lebih pantas mencapai status negara tua. Hal ini kerana berlakunya perkembangan teknologi yang canggih dalam bidang perubatan dan kesihatan menyebabkan jangka hayat meningkat dan kadar kematian menurun. Warga emas di Malaysia akan berganda daripada tujuh peratus kepada 14 peratus dalam masa 28 tahun sahaja jika dibandingkan dengan negara Sweden yang telah mengambil masa selama 112 tahun untuk perubahan yang sama.

Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB) mentakrifkan negara tua berdasarkan jumlah penduduknya. Dikotomi yang digunakan PBB ialah 65 tahun bagi negara maju dan 65 tahun bagi negara sedang membangun (Khadijah Alavi 2012). Mengikut unjuran PBB, Malaysia akan mencapai status negara tua pada tahun 2030 apabila penduduk berumur 60 tahun dan ke atas mencapai 15 peratus daripada jumlah penduduk.

METODOLOGI KAJIAN

Menurut Cohen dan Manion (dlm. Othman Lebar 2006) menjelaskan, metodologi sebagai pendekatan yang digunakan dalam penyelidikan bagi mengumpul data. Justeru itu, kajian ini menggunakan pendekatan interpretif dan kajian kes dipilih bagi menyempurnakan kajian ini. Kajian kes *is an empirical inquiry that investigates a contemporary phenomenon within real-life context, especially when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident* (Yin 2003).

Populasi kajian ialah penjaga tidak formal yang menjaga warga tua yang sakit bagi tempoh yang lama iaitu melebihi 90 hari. Kajian telah melibatkan 12 orang penjaga tidak formal sebagai sampel kajian. Pemilihan saiz sampel yang kecil ini bersesuaian dengan kajian kes yang mendalam (Sidek 2002). Kaedah pensampelan *snowball* digunakan dalam pemilihan informan kajian. Pemilihan informan kajian berdasarkan tiga kriteria utama. Pertama informan mestilah seorang penjaga yang tidak formal kepada warga tua yang sakit, kedua, informan mestilah telah menjaga bagi tempoh yang lama, dan yang ketiga ialah, informan mestilah tinggal bersama dengan penerima jagaan.

Kaedah yang digunakan dalam kajian ini ialah temu bual mendalam dan pemerhatian tidak ikut serta. Kaedah temu bual mendalam dipilih kerana kaedah ini boleh membantu secara intensif dan boleh memberikan maklumat yang terperinci berkaitan dengan kes yang dikaji (Bryman, 2004). Kajian ini telah dijalankan di Besut, Terengganu.

Temu bual mendalam telah melibatkan 12 orang penjaga tidak formal (sebelas perempuan, seorang lelaki) yang dipilih menggunakan kaedah pensampelan *snowball*. Temu bual ini dilakukan sekurang-kurangnya dua kali dengan setiap orang informan. Sesi temu bual ini akan dilakukan di rumah informan tanpa dipengaruhi individu lain dengan menggunakan soalan berstruktur dan tidak berstruktur. Penyelidik akan meminta izin daripada informan untuk merakam dan mencatat isi perbualan informan. Pita rakaman dan nota catatan digunakan dalam kajian ini bagi merakam maklumat daripada perbualan informan. Temu bual turut melibatkan informan utama seperti ketua kampung, dan pegawai Jabatan Kebajikan Masyarakat Malaysia (JKMM) daerah Besut, Terengganu.

Selain kaedah temu bual mendalam, penyelidik juga menggunakan kaedah pemerhatian tidak ikut serta bagi mendapatkan data kajian. Buku catatan digunakan untuk mencatat segala maklumat yang berkaitan dan yang dapat menyokong dapatan kajian. Data yang didapati dalam kajian ini dianalisis dengan menggunakan analisis tematik. Setiap data yang diperolehi daripada kaedah temu bual digabungkan dan ditranskripkan. Selepas proses transkrip, data-data tersebut disusun atur ke dalam bahagian dan dikodkan. Setiap data yang telah diperolehi diinterpretasikan mengikut tema-tema yang berkaitan dengan tajuk kajian. Data-data tersebut dipersembahkan secara deskriptif.

HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN

Profil Sosio Demografi Informan

Kajian ini melibatkan sebelas (11) orang informan perempuan dan seorang informan lelaki yang menjaga warga tua yang sakit, uzur dan tidak upaya secara tidak formal dan sepenuh masa. Kesemua informan berumur sekitar 21 tahun hingga 70 tahun, beragama Islam dan dari kalangan kaum Melayu. Bagi status perkahwinan pula seramai lapan orang informan telah berkahwin, dua orang informan masih bujang, seorang balu (kematian suami) dan seorang telah bercerai dengan suaminya. Taraf pendidikan informan yang tertinggi adalah di peringkat Diploma, manakala yang paling rendah adalah tamat darjah 6. Dari segi pendapatan pula, ada dalam kalangan informan tidak mempunyai pendapatan kerana tidak bekerja, ada yang mendapat bantuan kewangan daripada pihak Jabatan Kebajikan Masyarakat Malaysia (JKM), dan ada yang bekerja sendiri. Bagi informan yang mempunyai anak-anak yang telah bekerja, mereka menerima wang pemberian daripada anak-anak. Selain daripada itu, ada seorang informan iaitu seorang pesara guru mendapat pencen setiap bulan. Profil sosio demografi informan dapat dilihat melalui Jadual 3.

Jadual 3: Sosio demografi penjaga (informan)

Nama Informan (samaran)	Umur (tahun)	Status Perkahwinan	Bil. Anak (orang)	Pekerjaan	Pendapatan (RM)	Bil. Adik-beradik (orang)
Mok Su	70	Berkahwin	2 (1L/1P)	-	-	6
Kak Nah	59	Berkahwin	12(5L/7P)	-	-	8
Cik Der	58	Berkahwin	6(3L/3P)	-	-	7
Ramlah	61	Berkahwin	8(6L/2P)	-	-	4
Azie	21	Bujang	-	-	-	11(6L,5P)
Azmi	24	Bujang	-	-	RM200.00 (bantuan JKM)	2L
Puan Zainab	59	Berkahwin	9(8L,1P)	-	-	7(2L,5P)
Hani	31	Berkahwin	1L (anak Istimewa)	-	*RM300.00 (Bantuan JKM) *RM900.00 (Gaji suami)	6(4L,2P)
Mok Teh	57	Balu	12(6L/6P) *4 org masih bersekolah	Peniaga Kedai Makan	RM400.00	10(8L,2P)
Puan Zah	62	Berkahwin	7(3L,4P) *seorang anak perempuan OKU	Pesara Guru	RM3000.00 (pencen)	7
Cik Mah	46	Janda	-	Pengasuh	RM350.00	11(7L/4P)
Kak Yah	58	Berkahwin	5(1L/4P)	-	-	5

Sumber: Kajian Lapangan 2016

Maklumat Penjagaan

Dari segi penjagaan, Jadual 4, menunjukkan jenis hubungan antara penjaga dan warga tua sebagai penerima jagaan, tempoh masa jagaan dan status kesihatan warga tua. Berkaitan jenis hubungan antara penjaga dengan penerima jagaan didapati penjagaan terdiri daripada ahli keluarga yang rapat dengan penerima jagaan. Penjaga terdiri daripada pasangan hidup iaitu, isteri atau suami dan anak-anak. Hal ini selaras dengan beberapa dapatan daripada kajian lepas yang menyatakan bahawa warga tua yang sakit dan uzur akan bergantung kepada ahli keluarga terdekat untuk menjaga mereka ketika sakit. Jadual 2 juga menunjukkan bahawa penjaga telah menjaga warga tua yang sakit dan uzur ini untuk tempoh masa yang lama iaitu sekitar lebih setahun hingga 15 tahun. Selain daripada itu, status kesihatan warga tua yang dijaga turut ditunjukkan dalam jadual. Kebanyakan daripada warga tua yang sakit mempunyai masalah pergerakan, sakit terlantar dan masalah penglihatan. Malah ada dalam kalangan informan yang menghidap sakit buah pinggang yang kronik terpaksa ditebuk di bahagian perut untuk tujuan hemodialisis.

Jadual 4: Jenis hubungan, tempoh jagaan dan status kesihatan penerima jagaan

Nama Penerima Jagaan (samaran)	Penjaga	Hubungan	Tempoh Jagaan (tahun)	Status Kesihatan Penerima Jagaan
Pak Hasan	Mok Su	Isteri	1 >	Kurang upaya, perut ditebuk
Pak Su	Kak Nah	Isteri	1 >	Terlantar
Pak Lah	Cik Der	Isteri	15	Masalah pergerakan & pertuturan
Pak Mat	Ramlah	Isteri	1	Kurang upaya, perut ditebuk
Ismail	Azie	Anak	10	Terlantar, masalah pertuturan
Zainab	Azmi	Anak	15	Masalah pergerakan, sebelah kiri badan lumpuh
Ayah Ziz	Puan Zainab	Isteri	1 >	Kurang upaya, Masalah pergerakan
Mak Leha	Hani	Menantu	4	Tidak boleh bergerak, kaki kiri dipotong, perut ditebuk
Pak Harun	Mok Teh	Anak	1	Kurang upaya, masalah penglihatan
Pak Rashid	Puan Zah	Isteri	2	Kurang upaya, masalah penglihatan
Pak Ahmad	Cik Mah	Anak	2	Masalah pergerakan
Pak Man	Kak Yah	Isteri	1	Masalah pergerakan

Sumber: Kajian Lapangan 2016

Menurut Rahimah Abdul Aziz (2001), keluarga merupakan sumber penjagaan yang paling lama berkhidmat untuk warga tua. Penjagaan oleh keluarga lazimnya dilakukan di rumah dan keluarga menyediakan pelbagai jenis bantuan kepada golongan tua termasuk mengurus rumah, memberikan sokongan emosi, penjagaan diri, menyediakan makanan, pakaian, kewangan dan perlindungan. Masyarakat Malaysia masih mempunyai nilai-nilai yang kuat untuk bertanggungjawab menjaga golongan berusia ini dan golongan ini masih lagi bergantung kepada anak-anak apabila jatuh sakit. Dalam kajian ini, golongan penjaga yang menjaga warga tua ialah terdiri daripada isteri, anak-anak dan menantu perempuan. Berikut adalah beberapa hasil kajian yang telah dijalankan berkaitan penjagaan jangka panjang warga tua yang sakit atau uzur.

i) *Tanggungjawab sebagai isteri*

Dapatan awal mendapati penjaga menyatakan tanggungjawab menjaga warga tua yang sakit dan uzur bagi tempoh masa yang lama adalah sebagai salah satu tanda kepatuhan sebagai isteri kepada warga tua. Sebagaimana yang diceritakan oleh Puan Zah (bukan nama sebenar) yang menjaga suami beliau yang menghidap penyakit kencing manis, jantung dan strok. Beliau menceritakan pengalaman beliau,

“...masa tu saya baru pencen..lepas abis kerja mengajar, saya jadi nurse pulok (ketawa). Banyak kali juga keluar masuk hospital..pernah bawa ke IJN..duduk kat sana...saya yang jaga..anak-anak ada bantu..suami ni tak berapa dengan anak..dia nak lebih dengan saya..semua saya caru belaka...suami ni mata kabur..jadi bila nak makan nasi tu, saya sedia semua, ikan tu saya buang tulang dulu...baru letak dalam pinggan..semua benda tu saya buat, saya tak kata apa, tak komplek, memang saya buat..”

Berdasarkan pengalaman yang dikongsi oleh Puan Zah menunjukkan beliau adalah seorang isteri yang patuh kepada suami. Tanggungjawab menjaga suami yang sedang sakit dilaksanakan dengan hati yang terbuka walaupun pada ketika itu beliau baru bersara dari kerjaya beliau sebagai seorang guru. Berbeza dengan kes Puan Zah, ada informan menyatakan mereka rasa terbeban dengan tugas penjagaan apabila mereka perlu berhadapan dengan emosi warga tua yang tidak stabil. Warga tua yang sakit atau uzur sentiasa cepat marah, suka merungut dan ada juga merajuk. Keadaan emosi yang tidak stabil ini menyebabkan informan sentiasa dalam keadaan tertekan dan dilema apabila perlu menjaga hati suami dan dalam masa yang sama beliau turut mempunyai perasaan marah dan kesal. Kak Nah berkongsi pengalaman beliau,

“... Loni duk nok marah la...kalu anak mandi ngan air sejuk ko gapo.. ‘eiii...aku tendang kan ni’...nok tendang sokmo...kita pun marah..kata..baso hudoh perangai ayoh mu tu..ko kita pun dia kata “ aku gocoh kan mu..relai mu ni”..kita kata gocoh la..kat sakit ni jadi nok marah dia kali gak...”

Berdasarkan kedua-dua situasi kes Puan Zah dan Kak Nah, walaupun terbeban dengan pelbagai masalah dan cabaran semasa menjaga suami yang sedang sakit, mereka tetap perlu menjalankan tugas penjagaan tersebut dengan sukarela. Dalam hal ini, peranan daripada orang sekeliling sama ada daripada ahli keluarga terdekat mahupun sahabat handai amat penting dalam memberi sokongan kepada penjaga. Tugas menjaga warga tua yang sakit bukan sesuatu yang mudah, tambahan pula perlu menjaga suami yang dulunya sebagai ketua keluarga dan pencari nafkah. Walaupun rasa terbeban dengan pelbagai karenah suami yang sakit, isteri tetap berperanan menjaga suami walau apa keadaan sekalipun sama ada sihat atau sakit.

ii) *Membalas jasa*

Dapatan awal juga mendapati ada dalam kalangan penjaga menjaga warga tua adalah untuk membalas jasa. Kajian Khadijah Alavi et al. (2010) mendapati kebanyakan informan menyatakan tanggungjawab penjagaan yang dilaksanakan adalah untuk membalas budi ibu bapa dan merupakan tuntutan agama. Tuntutan agama Islam ini merupakan salah satu strategi dan sumber daya tindak yang dilalui oleh informan. Tanggungjawab penjagaan ini bermula dengan bertawakkal dan berakhir dengan tabah hati, sabar dan redha mengharungi cabaran dalam menjaga ibu bapa mereka. Bagi informan yang menjaga ibu bapa yang sakit pula, menyifatkan sebagai anak beliau perlu patuh dan berbakti kepada orang tua. Informan Azi menceritakan beliau mula menjaga kedua bapanya yang sakit terlantar akibat strok

selepas tamat tingkatan enam. Dalam hal ini, beliau terpaksa melupakan hasrat untuk bekerja atau menyambung pelajaran disebabkan perlu menjaga kedua orang tuanya yang sedang sakit. Beliau berkata “....ada rasa..tapi payoh lah...abah ngan ma tokleh tinggal..masa sekolah mulo kakok jaga..pahtu dia nikoh..ikut tok laki dia...pahtu kakak sore lagi pulok jaga..ni dia kijo pulok..kebetulan kita pun abis sekolah..kita pulok jaga...”.

Berdasarkan pengalaman yang dikongsi oleh Azie menunjukkan beliau secara sukarela menjaga ibu bapa yang sedang sakit. Walaupun mempunyai keinginan untuk menyambung pelajaran, beliau patuh kepada arahan atau saranan daripada kakak atau abang yang telah berumah tangga untuk menjaga ibu bapa yang sedang sakit memandangkan beliau masih bujang. Kesanggupan beliau untuk melupakan keinginan sendiri iaitu untuk menyambung pelajaran adalah untuk berbakti kepada ibu bapa. Informan seperti Azie ini tidak menganggap menjaga orang tua yang sakit sebagai beban kepada mereka tetapi lebih kepada tanggungjawab yang perlu dipikul. Tuntutan untuk menjaga ibu bapa apabila tua dan uzur memberi kepuasan kepada anak-anak. Hal ini kerana anak-anak ingin membalas jasa ibu bapa yang telah menjaga mereka sejak dari kecil. Namun demikian, tanggungjawab yang dipikul oleh Azie ini telah menyekat beliau untuk mengembangkan potensi diri yang ada pada beliau. Pada usia yang masih muda, beliau sepatutnya menyambung pelajaran demi masa depan beliau.

iii) Masalah kewangan

Namun demikian, penjaga mula rasa terbeban apabila menghadapi masalah kewangan. Hal ini kerana rata-rata informan adalah golongan yang berpendapatan rendah. Dengan pendapatan yang rendah informan perlu menyara hidup sendiri dan dalam masa yang sama mereka perlu menyediakan keperluan bagi warga tua yang sakit. Sebagaimana diceritakan oleh Puan Ramlah,

“...kos alat cuci doh RM300.00..hok ulang alik tu tak kira..barang-barang dia tu mahal-mahal..kain ngelat tangan dia pun mahal...gak skali basuh tangan doh brapa..setokol tisu tu dang la dua hari..tok leh tinggal abis...kalu napok nok abis gak kena gi beli slalu..tok leh abis.. Beli Jerteh...tisu tu..tisu hok ore duk dapur tu la..mask mekup hidung tu mulo mahal la kita duk beli...pah loni jupo la hok muroh sikit..alohh..dekat stesen bas hok baru ni kan, hok pasar dulu tu, dia duk atas...ada jual atas tu..tingkat atas tu lah..jupo la situ..jadi muroh la hok tu sikit loni nyo..sekotok mulo RM25.00..ada 50 keping...”

Berbeza situasi dengan Puan Zainab, beliau menghadapi masalah kewangan selepas suami beliau sebagai pencari nafkah menghidap penyakit strok setahun yang lalu. Beliau memberitahu, “ Ada la dalam RM2000.00..hok mulo la..masa Ayah ziz kijo dulu...loni tak dok la...dang dia tak kijo gak...anak-anok la duk tanggung...ada hok wi seratus...gitu je lah...(nada sedih).” Masalah kewangan yang dihadapi oleh para informan sedikit sebanyak memberi tekanan kepada mereka. Walaupun pada peringkat awal mereka menjaga warga tua sebagai satu tanggungjawab tetapi apabila masalah kewangan ini berlaku menyebabkan mereka rasa terbeban.

iv) Menghidap Penyakit

Kajian mendapati mendapati kebanyakan informan iaitu penjaga menghidap penyakit. Selain menjaga orang sakit, mereka juga menghidap penyakit-penyakit seperti darah tinggi, kencing manis, jantung, kolesterol tinggi dan lain-lain. Hal ini kerana kebanyakan informan juga telah berusia. Mereka menyatakan sukar untuk menjalankan tugas penjagaan dengan baik akibat

keupayaan mereka juga turut terbatas. Justeru itu, mereka merasakan tugas penjagaan menjadi beban kepada mereka. Sebagaimana yang diceritakan oleh Puan Zainab,

“...duk sakit dalam punggung...telan ubat...serban kaki...sakit gout ni guana eh...mok cik sakit sini...gout ko gapo eh..bengkok kat sendi..mulo mok cik accident..nak beli ubat mahal-mahal, tak mampu..bila sakit kaki ni payoh nok cara ko dia..nok angkat dia bangun pun sekso..tapi gak tahan gitu lah..time anak ada anak boleh tulong...”

Berdasarkan kes Puan Zainab, menunjukkan beliau sebenarnya menghidap penyakit tetapi kerana sibuk dengan tugas penjagaan, beliau terpaksa mengabaikan kesihatan diri beliau. Penjaga lebih mengutamakan kesihatan warga tua berbanding dengan kesihatan dirinya sendiri walaupun sebenarnya mereka perlu sihat untuk menjalankan tugas penjagaan. Hal ini kerana, peranan sebagai penjaga memerlukan tahap kesihatan yang baik bagi memudahkan mereka memberi perhatian dan tumpuan kepada warga tua yang sakit. Tugas penjagaan bukan sesuatu yang mudah dilaksanakan apabila penjaga juga turut sakit. Apabila situasi ini berlaku, pengabaian terhadap warga tua yang sakit boleh berlaku.

v) Sukar untuk keluar rumah jika ada urusan

Tugas menjaga warga tua yang sakit dan uzur juga menyebabkan penjaga sukar untuk keluar rumah jika ada urusan. Kebanyakan daripada warga tua tidak membenarkan penjaga untuk ditinggalkan oleh penjaga dalam tempoh yang lama kerana takut keseorangan di rumah. Beliau tidak boleh bergilir menjaga dengan anak-anak kerana anak-anak semua bekerja dan ada yang tinggal di negeri lain. Sebagaimana yang diceritakan oleh Kak Yah,

“.....ore kata tok leh nok gi mana...telepon ni keno bowok sokmo dale kocek ...kita tubik semeta gak, dia telepon slalu..tanya gi mana, bakpo lambat kelik...kito duk kokot sampah tepi rumah pun dia cari...telepon selalu...Ma gi mano..nak kena duduk dengan dia sokmo...pagi-pagi gak lepas wi makan ko dia, kita nok cara ke rumah pulok...tengahari gak kita gi ambik cucu hok sekolah tadika...memang tok gi ke mana..ambik cucu, kelik selalu..petang baru mok dia mari ambik....”

Berdasarkan pengalaman yang diceritakan oleh Kak Yah, selain menjaga suami yang sedang sakit, beliau turut menjaga cucu sementara anak keluar bekerja. Dalam hal ini, beliau berada ditengah-tengah bagi menjaga dua generasi dalam masa yang sama. Situasi ini boleh membebaskan beliau kerana perlu memegang banyak peranan setiap hari. Namun demikian, berbeza pula dengan kes Kak Nah. Walaupun beliau boleh keluar atas sebab ada urusan lain kerana ada anak yang boleh menjaga suami yang sakit, tetapi beliau tidak berpuas hati dengan kualiti penjagaan yang diberikan oleh anak beliau. Beliau memberitahu,

“..loni gak kak jaga sepenuh masa la..kalu ore ajok gi jauh-jauh gak tak leh la..kalu nok gi boleh...anak ada...pah kita tak arap ko anak..tinggal gi make gulai smalaman oloh gak...mugo anak jenis hok nidur..pok manggil, anak duk tido...kita telepon tanya..doh tak wi air lagi ko..anak jawab tak lagi...kita pun..urmmm..oloh la..tak leh tinggal la kalu staro ni..siye ko dia...”

Kebanyakan penjaga yang menjaga sepenuh masa menghadapi kesukaran untuk keluar dari rumah jika ada urusan. Informan menyatakan mereka tidak ada yang membantu untuk menjaga warga tua yang sakit, jika ada yang membantu sekalipun, penjaga tidak berpuas hati dengan kualiti penjagaan yang diberikan. Walaupun diberi keluar untuk terlibat dalam pelbagai aktiviti sosial, penjaga masih terbawa-bawa dengan peranan sebagai penjaga dan masih memikirkan warga tua yang ditinggal untuk seketika. Malah ada dalam kalangan penjaga bertindak menarik diri dari terlibat dalam aktiviti sosial akibat kekangan tugas

penjagaan ini. Namun demikian, menjaga warga tua yang sakit, uzur dan tidak upaya setiap hari sehingga tiada rehat dilihat boleh membebankan penjaga. Dalam hal ini, penjaga dilihat berseorangan memikul peranan penjagaan tanpa sokongan dariada orang lain boleh menyebabkan penjaga berada dalam keadaan tertekan, kesunyian, kecewa, marah dan lain-lain lagi.

KESIMPULAN

Secara kesimpulannya, dilema antara tanggungjawab dan beban yang terpaksa dipikul oleh penjaga boleh memberi implikasi negatif baik kepada penjaga mahupun warga tua sebagai penerima jagaan. Walaupun menjaga warga tua seperti ibu bapa atau pasangan yang sakit atau uzur merupakan satu tanggungjawab yang mesti dipikul tetapi pada masa yang sama penjaga merasa terbeban akan tanggungjawab tersebut. Hal ini kerana warga tua menghidap pelbagai penyakit kronik perlu bergantung pada orang lain untuk satu tempoh masa yang lama. Selain menjaga warga tua yang sakit, penjaga juga mempunyai peranan yang pelbagai yang perlu dilaksanakan secara serentak. Malah ada dalam kalangan penjaga yang tersepit dalam keluarga *sandwich* kerana perlu menjaga dua generasi secara serentak. Justeru itu, kesan daripada tugas penjagaan ini menyebabkan ada dalam kalangan penjaga berasa terbeban, terasing dan terganggu dengan tugas penjagaan warga tua ini. Akibatnya, ada dalam kalangan warga tua yang didera dan diabaikan. Tugas penjagaan warga tua yang sakit, uzur dan tidak berupaya ini membebankan penjaga. Walaupun ramai yang menganggap penjagaan warga tua secara jangka panjang adalah bersifat peribadi tetapi penjaga amat memerlukan sokongan dari pelbagai pihak termasuk ahli keluarga, kerajaan dan badan-badan bukan kerajaan.

RUJUKAN

- Aishah@Eshah Haji Mohamed & Katiman Rostam. (2011). Warga tua pinggir Wilayah Metropolitan Selangor: Pengalaman dan pesepsi tentang diri. *Jurnal Melayu*, 8, 1-24.
- Anonymous. (2003). The coming crisis of long-term care. *The Lancet* 36 (9371), 1755.
- Bryman, A. (2001). *Social research methods*. New York: Oxford University Press.
- Fox, S. (2015). Life Interrupted: The Experience of Informal Caregivers of Aging Family Members. Tesis PhD. University of New Hampshire.
- Griffiths, J & Bunrayong, W. (2016). Problems and needs in helping older people with dementia with daily activities: Perspectives of Thai caregivers. *British Journal of Occupational Therapy*, 79 (2), 78-84.
- Jabatan Kebajikan Masyarakat. (2017). <http://www.jkm.gov.my/jkm/index.php?r=portal/left&id=WjFUdFBURTV0Zis0N0NYm05Qk9XQT09>: 17 Mei.
- Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat. (2017). <https://www.kpwkm.gov.my/kpwkm/uploads/files/converted/6803/DasarWargaEmas1.pdf>: 23 Februari).
- Jabatan Perangkaan Malaysia. (2016). Siaran Akhbar Jadual Hayat Ringkas Malaysia 2013-2016.
- Khadijah Alavi & Rahim M. Sail. (2010). Peranan wanita Melayu dalam proses penjagaan ibu bapa tua: dilema dan cabaran dalam era globalisasi. *Kajian Malaysia*, 28(2), 71-105.
- Khadijah Alavi, Rahim M. Sail, Khairuddin Idris & Asnarulkhadi Abu Samah. (2010). Pengalaman Penjagaan ibu bapa tua oleh anak dewasa: satu kajian dalam kalangan penduduk Melayu bandar berpendapatan rendah. *Akademika*, 78(Jan April), 77-87.

- Khadijah Alavi. (2012). *Dilema penjagaan ibu bapa tua*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nur Saadah Mohamad Aun & Rusyda Helma Mohd. (2016). Informal caregiving: empowering social support programs by employers, *Akademika, 1*, 3-9.
- Osman Ali. (1999). *Peralihan kesihatan: perkembangan & iktibar*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Othman Lebar. (2006). *Penyelidikan kualitatif: pengenalan kepada teori & metod*. Tanjung Malim: Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Rahimah Abdul Aziz. (2001). Perubahan populasi warga tua, perkhidmatan penjagaan dan implikasi dasar . Dlm. Abdul Aziz Jemain, Lukman Z Mohamad & Wan Norsiah Mohamed. (Ed). *Jaminan sosial warga tua* (Hlm. 11-24). Petaling jaya: Prentice Hall.
- Selvaratnam, D. P., Nor Aini Hj Idris & Norlaila Abu Bakar. (2010). *Warga tua di Malaysia: ke arah kesejahteraan ekonomi & sosial*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Sidek Mohd Noah. (2002). *Reka bentuk penyelidikan: falsafah, teori & praktis*. Serdang: Penerbit Universiti Putra Malaysia.
- Sullivan, A. B. & Miller, D. (2015). Who is taking care of the caregiver?. *Journal of Patient Experience, 1* (2), 7-12.
- Waldrob, D., P & Meeker, M., A. (2011). Crisis in caregiving: when home based end of life care is no longer possible. *Journal of Palliative Care, 27* (2), 117-125.
- Yin, R, K. 2003. *Case study research: design & methods*. Edisi ke-3. United State :Sage Publications.

Suridah Binti Ali

Calon Doktor Falsafah di Pusat Penyelidikan Kelestarian Sosial, Persekitaran dan Pembangunan,
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan,
Universiti Kebangsaan Malaysia.
suridah22@gmail.com

Rahimah Abdul Aziz (PhD),

Professor di Pusat Penyelidikan Kelestarian Sosial, Persekitaran dan Pembangunan,
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan,
Universiti Kebangsaan Malaysia.
ikra@ukm.edu.my